KİTAB-I MUKADDES'TE DİN ALGISI The Perception of Religion in the Bible

Hamza ÜZÜM

Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi
hamzauzum@hotmail.com

Öz

Bu çalışmada, Eski Antlaşma ve Yeni Antlaşmayı kapsayan ve Hristiyan inancının temelini oluşturan Kitab-ı Mukaddes'teki din algısı üzerinde durulmuştur. Ahd-i Atik'te din deyince akla ilahi yasalar gelir. Tanah'ta din ve dünya gibi bir ayırım söz konusu değildir. Her şey dinin içindedir ve her şeyin hükmü ilahi yasalarla belirlenmiştir. Eski Ahit olmadan, İsa Mesih tam olarak anlaşılamaz. Eski Ahit ve Yeni Ahit'in birleşmesiyle de Hristiyanlık, ancak anlaşılır. Hristiyan terimi, Kitab-ı Mukaddes'te üç yerde geçer. Her birinde de, İsa'nın takipçisi anlamında kullanılır. İlk Hristiyanlar, ayinlerinde, Mezmurlara yeni ilahiler ve şarkılar ekleyerek, kendilerini Yahudilik'ten ayrı gösterme yoluna gitmişlerdir. Hristiyanlıkta, her şey İsa-Masih etrafında şekillenmekte ve onunla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bunun için de, İsa-Masih, kurtarıcı olarak, insanlığa gönderilmiştir. Tanrı, insanlığın hayrına İsa'da bedenleşmiştir. Dolayısıyla Kitab-ı Mukaddes'teki din algısı, "Tanrı'nın oğlu İsa" merkezinde şekillenmektedir. İsa Mesih dünyanın sonunda gelecek ve Tanrı Krallığı'nı tesis edecektir.

Anahtar Kelimeler: Kitab-ı Mukaddes, İsa, Mesih, Ahd-i Atik, Ahd-i Cedid, Pavlus, Tanrı Krallığı

Abstract

In this article, the perception of religion as the fondation of Christianity seen in the Bible, i.e., the Old Testament and the New Testament has been delth with. When the religion in the Hebrew Bible is mentioned the divine commentents come to mind in the Tanah, there is no distinction between the religion and the temporal life. Everything is included into the religion and all the degrees are expressed in the divine orders. Jesus Christ cannot be understood without the Old Testament. The Christianity can be understood only when the old and new testaments are combined. The term of Christian is repeated three times in the Bible. Each of them refers to the followers of Jesus. Primitive Christians wished to discriminate themselves from the Jews by adding new hymns and songs to the psalms. Everything is formed and explained around the Jesus Christ in the Christianity. Therefore, Jesus Christ was sent to the human beings as an savior. Godhead is incarnated into Jesus Christ for the sake of humanbeings. So, biblical

understanding of religion, old Testament is formed around the Jesus, the son of God; Jesus will come at the end of the World and found the kingdom of God.

Keywords: Bible, Jesus, Christ, Old Testament, New Testament, St. Paul, The Kingdom of God

Giriş

Hristiyanlık, günümüz Filistin bölgesinde, Yahudiliğin beşiğinde doğmuş, evrensel ve misyoner karakterli bir dindir.¹ Başlangıçta Nasıra'lı İsa'yı merkeze alan, İsrail Oğulları için geleceği vaat olunan Tanrı Krallığı'na vurgu yapan, bilhassa Pavlus zamanında, Hristiyanlığa ihtida eden Yahudilerin etkisiyle, Yahudi Mesih hareketi olarak Yahudiliğin bir uzantısı gibi görünen hatta ilk İsa inananlarının bile kendilerini Yahudiliğin içinde gördükleri başkaları tarafından da böyle anlaşılan bu yeni din,² daha sonraları bilhassa yine Pavlus'un gayretleriyle evrensel bir boyut kazanmıştır.³ Hristiyanlık, böyle bir evrensel din olma iddiasıyla tüm insanları kucaklar, dolayısıyla tek bir aile vardır.⁴ Her milletten, ırktan, dilden tüm insanların Tanrı krallığına girmesinden bahsederken kadın, erkek, yahudi veya gentile olmaktan ziyade İsa Mesih'te bir olmağa çağırırlar.⁵

Bir din olarak Hristiyanlığın evrensellik (*oikumene*) fikrinin temelinde, İsa Mesih bulunur. Yeni Ahit, kurtuluş fikrinin sadece Yahudileri kapsamadığını, aksine Mesih'in gelişinin, tüm insanlığın durumunu değiştirmeye yönelik olduğunu vurgular. Bütün insanlığın nihai kaderi Mesih'e bağlıdır.⁶ Böylece Hristiyan dininin evrensel oluşu kesinlikle bu dinin kendi kurumlarına veya insan olarak Hristiyan'ın şahsi gayretlerine bağlı değil, Tanrı'nın bizzat tarih içindeki faaliyetlerine dayanır.⁷

Böylelikle Hristiyanlık için, aynı zamanda ahlaki öğretilere dayalı

¹ FERGUSON, J. 1977: **War and Peace in the World's Religions**, The Camelot Press, 99, London.

² SMIGA, G. M. 1992: **Pain and Polemic Anti-Judasim in the Gospels**, Paulist Press, 4-5, New York.; NELSON'S ILLUSTRATED BIBLE DICTIONARY, 1986: "Christianity", ed., Herbert Lockyer , Thomas Nelson, Publishers, , 220, New York.

³ NELSON'S ILLUSTRATED BIBLE DICTIONARY, 1986: "Christianity", 220; TÜMER, G.-KÜÇÜK, A. 1993: **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, 232, Ankara.

⁴ WRIGHT, N. T. 1988: "Universalism", New Dictionary of Theology, ed, Sinclair B. Ferguson, David F. Wright İnter-Varsity Press, Leicester, , 702, Illinois.

⁵ Galatyalılara, 3/28.

⁶ VISSER'T HOOFT W.A. 1966: **La Fede Christiana Dinanzi Al Sincretismo**, (terc. Maria Girardet), Editrice Claudiana, 107, Torino.

⁷ VISSER'T HOOFT W.A. 1996: 115.

olan, tarihsel, evrensel, monoteist ve kurtuluş öğretisine ağırlık veren bir din tanımlaması yapılmaktadır.⁸ Dinin bu özellikleri, kendisine aslında çok işlevli bir din olma özelliği kazandırmıştır. Yine de Hristiyanlığın, baba Tanrı ile günahkar insan arasında, tek aracı ve tek kurtarıcı olarak İsa Mesih'e dayanan, onun hayatına aşırı vurgu yapmasına rağmen, bilhassa çarmıha gerilip ölmesine dayalı teoloji geliştiren bir din olması, kendisini öteki dinlerden ayıran ön önemli özelliğidir.⁹ Hristiyan dini, kendini İsa'da ifşa eden Tanrı ile şahsi ve doğrudan bir ilişkiyi gösterir. Tanrı'nın, karşılıksız bir ihsanı olarak güven, kabul ve teslimiyet anlamına gelmektedir.¹⁰ İsa'nın yaşantısı, ölümü ve dirilişi, bütün İncillerin ana temasını oluşturur. Öyle ki, bu kitapların beşte biri, onun öğretilerine yer vermiştir.¹¹ İsa, bir müessese kurmamış ancak ilhamını bizzat ondan alan ve öğretileri doğrultusunda yaşayan bir cemaat hareketi onun ardından gitmişti.¹² O, aynı zamanda hem dinin ibadetleri ve hem de kutsal metinlerinin odağında da bulunmaktadır.¹³ Bu insanı, tüm insanlara götürmenin yolları, diyalog, şahadet ve yardımlaşma şeklindedir.¹⁴

1. Hristiyanlık ve Hristiyan Kavramları

Hristiyan, Hristiyanlığın tüm öğretilerini kabul eden kimse demektir. Ancak kelimenin daha fazla açıklık kazanmağa ihtiyacı vardır.¹⁵ Hristiyanlar "hristiyan" terimin kendilerinden başkası tarafından kullanılmadığının bilincinde olarak, bu terimi, İsa Mesihe kendisini yakın gören ve onun ilahlığını kabul eden kimse olarak görürler. Bu terim ilk defa Antakya'da havarilerin öğretilerini kabul eden, İsa'nın taraftarlarına verilmişti.¹⁶ Bu yüzden genel havari öğretilerini kabul eden, ama onları

⁸ GARVIE, A. E. 1934: "Christianity", E.R.E. V, 581.

⁹ NELSON'S ILLUSTRATED BIBLE DICTIONARY, 1986,: "Christianity", 220.

¹⁰ DEUTSH, C. 1984: "Faith", Studies in Judaism and Christianity, A Dictionary of The Jewish -Christian Dialogue, ed., Leon Klenicki and Geoffrey Wigoder, Paulist Press, 69, New York.

¹¹ NELSON'S ILLUSTRATED BIBLE DICTIONARY, 1986,: "Christianity", 220.

¹² NOLAN, A. 1976: **Jesus Before Christianity, The Gospel Of Liberation**, Darton Longman And Todd,, 134, London.

¹³ FELDKAEMPER, L. 1985: **Bringing Christ to Man Through Scripture**, Portare Christo all'Uomo, (II-Testimonianza, Studia Urbaniana, 23) Urbaniana University Press, 666, Roma.

¹⁴ FELDKAEMPER, L. 1985: 663.

¹⁵ LEWISH, C. S. 1952: **Mere Christianity**, Macmillan Publishing Co., 9, New York.

¹⁶ Resullerin İşleri, 11/26.

uygulamayan kimse Hristiyanlığın dışında değil, *Hristiyan* bir kimsedir.¹⁷ Zaten Hristiyanlık, terim olarak ilk defa Ignazio di Antiochia (ö.yak. 117) tarafından kullanılmış olup aslında İsa'yı Yahudilik (Joudaismos) yaşam biçiminden ayırmayı hedeflemektedir.¹⁸

Hristiyanlığın ismini borçlu olduğu *Hristiyan* terimi Yeni Ahit'te üç yerde geçer.¹⁹ Bu referansların her birinde de İsa'nın takipçisi anlamında kullanıldığı anlaşılır. Ancak İsa'nın takipçilerine Hristiyan diyenler kesinlikle Antakya'da oturan ve Hristiyan olmayan insanlardır.²⁰ Kelime başlangıçta alay edici ve aşağılayıcı bir anlamda kullanılmış olabilir.²¹

İsa devrindeki inananlara verilen isimler ya kilise içi veya teolojik olarak belirleyici adlandırmalar olurken bizzat din kurucusunun, Hristiyan teriminden habersiz olması ilgi çekicidir.

Hristiyanlık terimi, bir lakap olarak İsa taraftarı anlamında Grekçe *christianismos* kelimesinden gelmektedir. Bu terimi, bilhassa kendileri vermemiş, kendileri dışındakiler tarafından sevilmeyen bir topluluğu tanımlamak için kullanılmıştır. Hristiyan olmak, onu kabul etmek ve Tanrı oğulları olmak demektir.²²

İsa kendine iman edenleri, koyunları olarak isimlendirir ve kendi çobanlığındaki sürüye dahil olan bu koyunları tanımak için onların kendisini iştmesi ve ardı sıra gelmesini şart koşar.²³ Zaten Tanrı oğluna iman etmemek, Tanrı'yı yalancı saymakla eşit görülür.²⁴

Bu ismi zaman içinde bir onur olarak benimsemeden önce²⁵ İsa'ya

¹⁷ LEWISH, C. S. 1952: 11.

¹⁸ **Epistolae ad Magnesios X**, 13, 1988; ad Philadelphenses VI, 1; ad Romanos III, 3'den nakleden F. König- J. Kremer, Cristianesimo, Nuovo Dizionario delle Religioni, (terc. Walter Audisio, Gennaro Auletta, Ezio Bacchetta ve diğerleri.) San Paolo, 167, Milano.

¹⁹ Resullerin İşleri, 11/26; 26/28; 1. Petrus, 4/16.

²⁰ Resullerin İşleri, 11/26; "Mesihçiler":Mesih sözcüğünden türetilen bu lakap Grekçe'de "Hristianos" diye geçer. 11/16,19,28.

²¹ NELSON'S ILLUSTRATED BIBLE DICTIONARY 1986: "**Christian**", ed., Herbert Lockyer, Thomas Nelson, Publishers, 219, New York.; ALAN, R. 1996: "**Christian, Christianity** ", A New Dictionary of Christian Theology, ed. Alan Richardson -John Bowden, SCM Press,94, Kent.

²² Yuhanna, 1/12.

²³ Yuhanna, 5/24

²⁴ 1. Yuhanna, 5/10.

²⁵ NELSON'S ILLUSTRATED BIBLE DICTIONARY 1986: "**Christianity**", 219.

inanan kişilerin kendilerine verdiği en çarpıcı isimler şunlardır:

1. Şakirtler,²⁶ kronolojik olarak en eski kabul edilen bu terim belki Yahya'nın şakirtleri ifadesinden alınma olabilir.²⁷
2. Kardeşler,²⁸ bu terim, bilhassa Hristiyanlar tarafından, Hristiyan ismi olarak daha çok kabul etmeleri açısından ilginçtir. Yahudi geleneğinden alınmış olması kuvvetli ihtimaldir.²⁹
3. İnananlar,³⁰
4. Azizler³¹
5. Nasıralılar (Nazarenes): Tertullianus, bu ismi Yahudilerin verdiğinden emindir Epiphanius ise, bu terimin Hristiyanlara verilen ilk isim olduğunu iddia eder.³² Bu ismi, Yahudilerin ağzından Yeni Ahit de aktarır ve Yahudiler, Pavlus'u valiye şikayet ederken, onu *Nasraniler fırkasının başı* olarak ihbar etmekteydiler.³³

Bu adlandırmalar, Hristiyan'ın sosyal konumunu belirleyen ve kilise içi dinamizmi sağlayan isimler olurken aynı zamanda "kurtulanlar",³⁴ ve "kurtulacaklar"³⁵ olarak teolojik açıdan da öteki din mensuplarından ayırt edilen ve bir bakıma onları dışlayan sıfatlar olarak Yeni Ahit tarafından takdim edilir. Zaten Hristiyan olmak, yani Hristiyanlığa dönmek (conversion) "kurtuluş anı" olarak algılanmaktadır.³⁶

Böylece onlar, paganlardan veya Yahudilerden, kendilerini ayırt etmekteydiler. Günümüzde bazı Uniteryenler hariç, hemen hemen tüm Hristiyan mezhepleri, Hristiyan ve Hristiyanlık terimini benimsemiş görünmektedirler.³⁷ Hristiyanların mezhepleri ne olursa olsun hepsinin üzerinde uzlaştığı ve ifadesini bulduğu, Kitab-ı Mukaddes'te Hristiyan

²⁶ Resullerin İşleri, 1

²⁷ MACKINTOSH, R. 1934: "**Christians** (Names applies to), E.R.E., V, 573.

²⁸ Resullerin İşleri, 1/15; 1. Selanikililere, 5/26; 1. Korintoslulara, 16/1; Yakub, 2/15.

²⁹ MACKINTOSH, R. 1934: 573.

³⁰ Resullerin İşleri, 5/14; Efeslilere, 1/1; Kolesselilere, 1/ 2;

³¹ Resullerin İşleri, 9/13.

³² MACKINTOSH, R. 1934: 574.

³³ Resullerin İşleri, 24/1-7.

³⁴ Resullerin İşleri, 2/47; 1. Korintoslulara, 1/18; 2. Korintoslulara, 2/15.

³⁵ Efeslilere, 2/5-8.

³⁶ Titus, 3/5; MARSHALL, I. H. 1996: "**Salvation**", New Dictionary of Theology, ed., Sinclair B. Ferguson-David F., Wright, Inter-Varsity Press, 610, Leicester.

³⁷ ALAN, R. 1996: 94.

tanımını belirleyen üç müşterek değeri vardır: Vaftiz, İsa'nın Mesihliğine iman, Rabbin Sofrasının gizemi.³⁸

2. Hristiyanlıkta İsa-Mesih'in Yeri

İsa'nın, Yahudi bir Mesih (Mesiah) olduğu inancı, en güçlü olarak Yuhanna İncili'nde telaffuz edilmektedir. İsa Mesih'in getirdiği hayat mesajı, aynı zamanda dinin merkez mesajı olup sevgi (agape) kelimesiyle özetlenebilir. Hristiyan bir dindarın zihnine şu ifade adeta nakşedilmiştir; Tanrı sevgidir.³⁹ Hristiyan dini sevgi üzerine kuruludur. Bir başka değişle sevgi anlayışı teolojik bir temele dayanır ve imani bir konudur. Bu sevgi, Tanrı'nın doğrudan zatına ait ve onun zatının derinliğinden gelen ve onun suretinde yaratılan insanların gerçek bir yönelme yolu olarak inanıldığından, aynı zamanda gerçek bir Hristiyan'ın, teolojik açıdan inancının, mahiyetini göstermektedir. Hristiyan birey, buna göre, kötülükle birlikte olmayı ve karşılaşmayı, şiddeti ve şer dünya yaratma, pratik yollarına karşı durmak zorundadır. Kötülük ile alabildiğine mücadele etmesi gereken Hristiyan'ın, son çaresi sıkıntı çekmesidir. Bu tüm ilişkilerde böyle olmak zorundadır. *Düşmanı sev* fikri, bir önceki görüş olan *kendinden olanı sev, düşmandan nefret et*, fikrinin tamamen karşısındadır. Düşmandan nefret etmek, Yahudi için kişisel olmaktan çok, genelleşmiş bir görüştü.⁴⁰ Halbuki İsa Mesih, sevgi olan bu Tanrı'nın mükemmel vahyi (revelation) ve ezeli Logos, Tanrı zihninin bir ifadesi⁴¹ aynı zamanda da Tanrı'nın oğlu olarak anlaşılır.⁴²

İlk Hristiyanların, İsa Mesih'in hayatını ve şahsiyetini titiz bir şekilde kayda geçirmek ve onun aktarmak gibi bir ilgilerinin olmadığı, ancak ona kalben bağlı oldukları bilinmektedir.⁴³ Yeni Ahit, her ne kadar Mesih'e inananların dininin ismini, tam adını ortaya koymada başarısız olsa da, İsa Mesih'i merkeze alan (Christo-centric) bir din anlayışı sergilemektedir. Bir başka değişle, tasvir olunan dinin temel mesajı (kerygma) tamamen Rab İsa Mesih merkezlidir.

İlk devir Hristiyanlığı, bilhassa Pavlus ve Yuhanna'nın din anlayışını senkretik bir hareket olarak görenlerde vardır. İçinde bulunduğu hassas dengeleri sebebiyle, ilk devir Hristiyanlar, tamamen saf müjdenin

³⁸ LEWISH, C. S. 1952: 62.

³⁹ 1. Yuhanna, 4/8.

⁴⁰ FERGUSON, J. 1977: **War and Peace in the World's Religions**, The Camelot Press, 103, London.

⁴¹ Yuhanna, 1/1-14.

⁴² Yuhanna, 1/34.

⁴³ BAKER, T. G. A. 1979: **What is the New Testament?**, SCM Press Ltd, 17, London.

(evangelion), öğretilerine dayalı kalamayacaklarını, aksine tarihsel ve dil açısından Yahudiliğe çok şeyler borçlu olduklarını kavramışlardı. Onlar temasta bulunduğu ve yayılma imkanına kavuştuğu pagan dini ve sair gnostik akımlar ise, coğrafya ve felsefi terminoloji açısından, bu yeni dini hareketi destekliyordu.⁴⁴ İlk Hristiyan kilisesi ekmeği kırma ayinini, her ne kadar kendi aralarında yapsalar da, Şabat gününün gereklerini yerine getirmeye ve Yahudi tapınağına gitmeğe bir süre daha devam ettiler.⁴⁵ Ancak çok geçmeden, bilhassa Şabat gününün, İsa'nın yeniden dirildiğine inanıldığı Pazar gününe çevrildiğini görürüz.⁴⁶

Dinler Tarihçisi Mircea Eliade, İsa Mesih'i, Yahudi bir peygamber olarak tarihteki İsa ile İncillerdeki din kurucusu olarak İsa arasında, hala bir ihtilafın varlığının tartışıldığını ileri sürmektedir.⁴⁷ İlk Hristiyanlık, Yahudilik'ten kendini ayrı gösterme işinde belki de en önemli safhayı, dini ayinlerde (liturgies) büyük ölçüde değişikliğe giderek gerçekleştirmiştir; ilk Hristiyanlar ayinlerine, Mezmurlara yeni dini ilahiler ve şarkılarda eklediler. Cemaatler, dini ibadetlere, yavaş yavaş yeni kültürel adetler (kültler) ikame etmeye başladılar.⁴⁸ Yahudilik'teki immersion ve emersion telakkilerinin, gerçekte İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişine işaret ettiğine kani olundu. Hristiyan olan bir kimse, aynı zamanda, yeniden doğan ve yeni bir adam olarak eşsiz ruhun can verdiği, mistik bir beden, asli üyesi olmuştur artık.⁴⁹ Bu, aslında "Yeni Ahit'e göre, Hristiyan kimdir?" sorusuna da verilecek en kısa ve öz cevap niteliğini taşımaktadır.

Yahudi geleneği, kuvvetli bir iman ile, Mesih'in askeri bir lider olacağına kani idi ve bu Eski Ahitte sık sık vurgulanmaktaydı.⁵⁰ Hatta, Ezra kitabı, daha ileri giderek onun Yahudi olmayanlara merhamet etmeyen, bir savaşçı fatih olacağı, kehanetinde bulunmaktaydı.⁵¹ Mesih'in krallığı, barışçıl olacağı müjdesine rağmen, zorla empoze edileceği apokaliptik

⁴⁴ VISSER'T HOOFT, W.A. 1996: 70-91.

⁴⁵ MAERTENS, T. 1964: **Bible Themes A Source Book, vol.2**, Fides Publishers Inc., 8, Indiana; konuyla ilgili kutsal kitap referanslarını şöyle sıralayabiliriz: Resullerin İşleri, 2/46; 3/1; 5/20-25.

⁴⁶ Resullerin İşleri, 20/7; 1. Korintoslulara, 16/2.

⁴⁷ ELIADE, M.-COULIOAN, I. P. 1997: **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (Terc. Ali Erbaş), İnsan Yayınları, 118, İstanbul.

⁴⁸ MAERTENS, T. 1964: 8; Yeni Ahit referanslarından bazıını verirsek: Koloselilere, 3/16, Efeslilere, 5/14-19; 1. Timoteos'a 3/16, Vahiy, 4/8; 15/3-4.

⁴⁹ Efeslilere, 2/ 15; 5/26; Titus, 3/5-7; Romalılara, 6/3-8; 8/11; 1. Korintoslulara, 12/13.

⁵⁰ Mezmurlar, 2/9; İşaya, 9/4-5. FERGUSON, J. 1977: 100.

⁵¹ Ezra, 4.

literatürde belirtilir.⁵²

İlkel Hristiyanlığı, bir nevi Yahudi Mesih hareketi olarak, görenlerde vardır; böylece İsa, daha çok milli bir karaktere sahip, yarı misyoner bir din olan Yahudiliğin gerçek, en mantıklı ve manevi gelişimini temsil etmekteydi.⁵³ Ancak İsa'nın ve Havarileri'nin Pesah bayramına⁵⁴ ve sair Yahudi bayramlarına katılmaları,⁵⁵ yine, İsa'nın kutsal metin olarak İbrani Kutsal Kitabına (Eski Ahit) inanması, bu kitabın kendisinde ikmal olduğuna (fulfilment öğretisi) kani olması,⁵⁶ İsa ve taraftarlarının, kendilerini tamamen Yahudi dini geleneği içinde gördüklerinin en büyük kanıtıdır.⁵⁷ İlk kilise için Hristiyanlık, tamamen Mesih'i bir Yahudi hareketidir ve kurtulmak için, Yahudi Mesih inancı içinde İsrail Tanrı'sına tapmak ve sünnet olmak da dahil Yahudi Şeriatına itaat etmek gerekir.⁵⁸ Yeni Ahit, kurtuluşun ancak İbranilerden geleceğini söyleyerek,⁵⁹ bu dinin temellerine sahip çıkmaktadır. İsa'nın doğduğu, aralarından havarilerini seçtiği, İncilini öncelikli olarak onlara anlattığı, bir anlamda en fazla bağı, Yahudilikle olan⁶⁰ Hristiyanlık, bir din olarak, bilhassa eskisinin yerini alan veya ifa eden, Yeni Ahit telakkisi ile kendisini resmen Yahudilik'ten ayrı görmeye başlamıştır.⁶¹

Yeni Ahit'e dayalı Hristiyanlığın temel akidesi, şu şekilde özetlenebilir: 1.İsa Mesih'in gelmesiyle Tanrı'nın Eski Ahitte vahyettiği amaçları yerine gelmiş ve Yahudilerin “yeni düzen” umutları gerçekleşmiştir. 2. İsa, peygamberler tarafından (Davud'un neslinden gelen)

⁵² Resullerin İşleri, 5/35-39.

⁵³ BOUGUET, A. C. 1950: **Comparative Religion**, 219, Penguin Books, Harmondsworth Middlesex.

⁵⁴ Yuhanna, 2/13;12/1; 12

⁵⁵ Yuhanna, 7/10; 10/22-23.

⁵⁶ Yuhanna, 6/31-32, 45; 7/37-39; 10/34-37.

⁵⁷ URBAN, C. V. W. 1993: **The Gospel of John and The Presentation of Jews and Judaism, Within The Context: Essays on Jews and Judaism in The New Testament**, ed., David P. Efroymson, Eugene J. Fisher, Leon Klenichi, The Liturgical Press, 68, Minnesota.

⁵⁸ GOLDSMITH, M. 1989: **What About Other Faiths?**, Hodder&Stroughton, 66, London.

⁵⁹ Yuhanna, 4/22.

⁶⁰ LEBRETON, G. 1979: **Il Mondo Giudaico,(1), Storia della Chiesa La Chiesa Primitiva I.**, ed., G. Lebreton & G.Zeiler, Editrice 37, S.A.I.E.

⁶¹ FLUSSER, D. 1991: **The Dead Sea Sect and Pre-Pauline Christianity, Essential Papers on Judaism and Christianity in Conflict**, ed., Jeremy Cohen, NewYork University Press, 54-60, New York and London.

müjdelenmiştir. 3. Mesih, yeryüzünde bir insan olarak yaşamış, otoriteyle öğretmiş, iyi şeyler yapmış, hastaları iyileştirmiştir. 4. O, bu kötülük çağının güçlerinden bizi kurtarmak için, kitaba uygun olarak, bizim için ölmüştür. 5. Gömülmüş, üçüncü gün dirilmiş ve belli seçkin şahitlere görünmüştür. 6. Tanrı oğlu olarak ve canlı ölü herkesin Rabbi olarak, Tanrı'nın sağ tarafına yükselmiştir. 7. İsa, onarılan bir insanlık olan ve Tanrı'nın kendi ruhunu akıttığı, Yeni İsrail'in başıdır. 8. Bu topluluk ile günahların affı sağlanır. 9. Tekrar dünyaya gelecek ve zaten resmen başlamış olan yeni düzenin, tam olarak gerçekleşmesini sağlayacaktır. Bu akide, ayın zamanda, ilk Hristiyanların aslı *kerygma*'sını oluşturmaktadır. Böylelikle bu devirde din, canlı olarak müşahade edilen, karşılaşılın, devamlı hareket halinde olan bir cevap olmaktadır.⁶²

3. Yeni Ahit'in Eski Ahit'le İlişkisi

Hristiyanlığa göre Yeni Ahit; İsa Mesih'in ve ona uyan bir topluluğun, yaşayan geleneğini aktaran ve temelini İsa'ya dayandıran, birtakım olağanüstü olayları ve verdiği mesajları, tüm insanlara, bir müjde olarak anlatan kitaplar bütünüdür. İnciller, ilk elden İsa'nın kimliğini bize anlatırken, onun, ilk kilisenin gözünde kazandığı derin anlamını, bize aktarır. Yeni Ahit'in, öteki kitapları ise, Eski Ahit'in tarihi kitaplarına benzer bir şekilde, ilk devir kilisenin iman macerasını aktarır. Böylelikle Yeni Ahit, tüm Hristiyanların gözünde, eşsiz, yeri doldurulamaz ve nihai bir otorite vasfını taşır.⁶³

Yeni Ahit, ilk devir Hristiyan kilisesinin, önemli bir vesikası olarak, sadece İsa Mesih'in hayatını ve öğretilerini değil aynı zamanda, ondan sonraki yaklaşık elli seneyi kapsayan, ilk Hristiyanların inançları ve amellerini de kayıt altına almıştır.⁶⁴

Eski Ahit'te, din telakkisini ortaya koyan ana öğretiler arasında, iman etmek yine de ikincil sıradadır. Buna karşın Eski Ahit Tanrısı, insanlardan onun sözlerine inanın yanında, ondan korkmalarını, onu sevmelerini, kulluk edip itaat etmelerini, neticede de ona güven duymalarını talep etmektedir.⁶⁵ Zira Eski Ahit imanında, tarihsel bir boyut olarak, ahit alma karşımıza çıkacaktır. Bu anlamda Eski Ahit iman, insanların, Tanrı ahdine verdikleri olumlu yanıt olacaktır.

⁶² BAKER, T. G. A. 1979: **What is the New Testament?**, SCM Press Ltd, 19, London, 1979.

⁶³ Bkz. BAKER, T. G. A. 1979: 86-117.

⁶⁴ FERGUSON, J. 1977: 103.

⁶⁵ MORGAN, W. 1934: "Faith (Christian)" E.R.E., ed. James Hastings, V, 689.

4. Eski ve Yeni Ahit'te İman Kavramı

Hristiyan imanının kalbinde, bir fikirler, inançlar manzumesi veya emirler dizisi değil, bir şahıs, tarihin en fazla tartışma cezbeden kişilerinden biri, İsa Mesih bulunmaktadır. İsa Mesih, aynı zamanda, Hristiyan inancına ayırt edicilik ve form vermektedir. Hristiyanlık, Hristiyan oluş, İsa gibi olmak, ona benzemek ile eş değerdedir. Böyle bir inanç, sadece İsa'nın öğretilerinden ibaret değil, İsa'nın kimliğinin, neyi getirdiğinin bilinmesini de, gerektirmektedir.⁶⁶ Hristiyanların, din (religion) terimi yerine, iman (faith/fede) terimini tercih etmelerinin ana sebeplerinden biri de bu olabilir; bir başka değişle, din terimi; genelde dini emirleri gerektiren bir bağlanmayı ifade ederken, Mesih'e güvenmek, dayanmak, iman etmek daha yakınlaştırmacı görülmektedir. Zaten, ne Eski Ahit'te ne de Yeni Ahit'te "Tanrı'ya bağlanmak" anlamında, din (religion) terimini karşılayan bir terim, görebiliriz. Eski Ahit (dili İbranice)'te, inanç yerine kullanılan terimlere baktığımızda, daha ziyade, karmaşık semantik yapılara sahip olan ve yoğun teolojik anlamlar yüklenen kelimeler görürüz. Bunlar arasında ('mn/ amunah) en başta gelir; emin, istikrarlı⁶⁷, kesin, sağlam ve dengeli olmak demek olan kelime, fiil olarak geçişli formu ile (he'emin), inanmak, güvenmek anlamındadır.⁶⁸ Öteki terimler, istikrarlı olma, güven duymak anlamlarına gelmektedir. Aynı şekilde, (*batah*) güven duymak; (*jare*) beklemek ümit etmek; (*hakah*), ümit etmek; (*hasah*), korkmak, ürpermek demek olup aynı zamanda Hristiyanlığın da, itiraz etmediği ortak anlamlardır.⁶⁹ Şu açıktır ki, Eski Ahit'teki inanç esasları, Mose Maimonides (1135-1204)'ye kadar listelenmemiştir.⁷⁰ Eski Ahit'te (Tekvin, 15/1-6) iman, kişinin kendi inancını ve güvenini, Tanrı'ya vermesi, mesela İbrahim (Abraham), Tanrı'ya imanını vererek, kendinde ilahi vaadi gerçekleştirmişti.⁷¹ Tanrı, yeryüzünde kendisini öteki ilahlarla eşit görmez⁷².

⁶⁶ McGRATH, A. 1994: **Jesus Who He Is & Why He Matters**, Inter-Varsity Press, 29-30, Leicester.

⁶⁷ DOHMEN, C. 2006: **Credere/Fede, Antico Testamento e Ebraismo, Nuovo Dizionario delle Religioni**, 160.

⁶⁸ BOF, G. 1988: "**Fede**", **Nuovo Dizionario di Teologia**, (ed., Giuseppe Barbaglio, Severino Dianich- San Paolo, Milano,

⁶⁹ DOHMEN, C. 2006: 160

⁷⁰ DOHMEN, C. 2006: 161.

⁷¹ ALFARO, J. 1967: **The Dual Aspect of Faith Entrusting Oneself to God and Acceptance of The Christian Message, Man As Man & Believer**, ed., Edward Schillebeeckx, Boniface Willems, Concilium, vol., 21, Paulist Press, 54, Clinton. ayrıca bkz., Romalılar, 4/20.

⁷² Çıkış, 9/14.

Kutsal Kitap, onun eşsizliğini ve benzersizliğini, bilhassa vurgulamaktadır.⁷³ İbranice (*'mn/ amunah*) kelimesini, Yetmişler çevirisi, Grekçe *pisteuein* (ümit, ürperti güven, iman boyun eğmek/ kulluk etmek) ile karşılamıştır.⁷⁴

Yeni Ahit de böylelikle dini, yani katı dini kurallarda bağlanmaktan (religion) ziyade, daha somut bir vizyon kazandırarak, tamamen Mesih'in misyonu ve kurtarıcı ölümü ile ortaya çıkan, Tanrı'nın şahadetine dair, imandan ibaret görmüştür.⁷⁵ Hristiyan iman, Tanrı'yla kişisel bir ilişki kurmak manasında olduğundan, inananlar kendi iman tecrübelerini, genelde teolojik biçimde yansıtır ve anlamaya çalışırlar. İnandıklarını ritüeller, akideler, ahlaki öğretiler ve dini yapılarla ifade ederler. Bunlar aslında, Tanrı'nın iradesine verilen, beşeri yanıtı yansıtır. Hristiyan inancına göre, Yahudi kutsal metinleri, insanlarla ahitler yapan Tanrının, yine insanla kurduğu doğrudan ilişkisini ve ona olan güvenini anlamada büyük rol oynar.⁷⁶

Yeni Ahit'te “inanmak/ iman” “Pisteuein/ Pistis” karşılığında, Mesih'in kurtarıcı (redeemer) oluşuna inanmak, kurtuluş (salvation) için, temel davranış olarak görülmektedir.⁷⁷ İman, bir kanaat ve kesinlik demektir. İman, imkansız mümkün görme işidir.⁷⁸ Temizleyici olan iman, bizi İsa vasıtasıyla, Tanrı ile yaşayan bir ilişki kurmamıza götüren bir karaktere sahiptir. İman, hem inananı temize çıkarırken, hem de Tanrı hakkında bilgiler verir.⁷⁹ Yeni Ahit'te, kişinin, Tanrı'ya gelmesinden önce, Tanrı'nın var olduğuna ve onun, kendisini arayanlara mükafat vereceğine inanması gerekir.⁸⁰

Din, her ne kadar karşılığı Kutsal Kitap'ta bulunmasa da, iman olarak algılanmış, bir şahadet işi, güven ile birleşmiş bir hareket olarak kabul görmüştür. Kitap, bir Hristiyan'a Tanrı'dan gelen her ifadenin hakikat oluşuna güvenmeyi öğretir.⁸¹ Kitab-ı Mukaddes'in, ünlü din kahramanları

⁷³ Tesniye, 33/26.

⁷⁴ BOF, G. 1988: 509

⁷⁵ Yuhanna, 5/24.

⁷⁶ DEUTSH, C. 1984: “**Faith**”, Studies in Judaism and Christianity, A Dictionary of The Jewish –Christian Dialogue,ed., Leon Klenicki and Geoffrey Wigoder, Paulist Press, 69, New York.

⁷⁷ Yuhanna, 3/15,16,18.; Efeslilere, 2/8.

⁷⁸ URGUHART, C. 1993: **Faith, Explaining**-21, Sovereign World, 3, Kent.

⁷⁹ URGUHART, C. 1993: 7.

⁸⁰ İbranilere, 11/6.

⁸¹ Tekvin, 15/6; Tesniye, 32/20; Markos, 11/22; Romalılara, 4/3-5.

mesela, Habil, Nuh, İbrahim, Sarah, İshak, Yakup, Yusuf, Musa,⁸² ayrıca tüm İsrail Oğulları,⁸³ örnek hayatları ve imanlarıyla bu dini şekillendirirler. İman, Tanrı'ya inanma veya Tanrı'ya doğru tevekkül etme işidir. Onun isteğine göre, hayatı tanzim etmek ile gerçekleşen iman,⁸⁴ tüm dini figürler tarafından, aynı şekilde algılanmış ve yaşanmıştır.

Böylece, İncil'in içinde doğduğu Greko-Romen dünyada, genel anlamda din diye bilinen şey, bir inanç meselesi değil, dini bayramları ifa etmek, mahalli dini adetlere iştirak etmek, ataların ilahlarına tapınmak, dini ritüelleri ve gelenekleri korumak meselesi idi.⁸⁵

Bunlara ilave olarak Hristiyanlık, bu anlamda, İsa Mesih tarafından, tam olarak öğretilen veya davet edilen, onun yeryüzündeki hayatıyla sınırlı, bir din değildir. Aksine, bilhassa İsa –sonrası ilk inananlar, din adına faaliyetleri, dinin mahiyetini şekillendirme de ve onu Yahudilik'ten ayırmada ana rolü üstlendiler.⁸⁶ Yahudilik, bir anlamda İsa'nın Mesih olarak hep vaat edildiği bir hazırlık safhasıdır.⁸⁷ Hristiyanlığın özü, aslında İsa'nın uluhiyetine dayandığı için bu inancı indirgemeye her hangi bir teşebbüste bulunmak Hristiyanlığa yapılacak en büyük zarar olup, Hristiyan iman yapısının çökmesi demektir.⁸⁸ Aynı şekilde, İsa'nın yeniden dirilişine dair öğreti olmadan, Hristiyanlık diye bir din olamaz.⁸⁹ Bu bakımdan, Hristiyan olmak, aslında kurtarıcı olarak inanılan İsa Mesih'in, aynı zamanda ölmediğine inanmaktır. Hristiyanlık, aynı zamanda dirilip, yaşayan bir kişinin getirdiği fikirlere sade bir inanmak değil, onunla ilişki kurmaktır.⁹⁰ İnanan bir Hristiyanın, en önemli bağı, doğrudan Tanrı'yla ilişkili değil, İsa Mesih'e bağlanmakla, Mesih merkezli hayat yaşamak şeklindedir. Hristiyanın, İsa'ya bağına teolojik açıdan ele alan ve Mesih üzerine yapılan teolojik değerlendirmelerin odağını oluşturan Kristoloji (Mesih-bilim/christology)'nin, Yeni Ahit'te ve Yeni Ahit sonrası Hristiyan geleneği

⁸² İbranilere, 11.

⁸³ Çıkış 4/31

⁸⁴ İbranilere, 11.

⁸⁵ SWANSON, T. N. 1993: **Christianity and World Religions: A Biblical Understanding**, The Bulletin, July-December, 73.

⁸⁶ McGRATH, A. 1994: 173-178.

⁸⁷ KOSTENBERGER, A. 1995: **The Contribution of The General Epistles and Revelation to A Biblical Theology of Religions, Christianity and The Religions**, ed. Edward Rommen And Harold Netlands William Carey Library, 136, California.

⁸⁸ McGRATH, A. 1994: 86.

⁸⁹ McGRATH, A. 1994: 94.

⁹⁰ Bkz. McGRATH, A. 1994: 108-111.

tarihinde, bir takım meşru dayanaklarının olması gerekecektir. Bir başka deyişle, İsa Mesih'in, Hristiyan bireyin iman dünyasında, mutlak kurtarıcı olduğu itimadını daha da güçlendiren, Kutsal Kitap'ta kaynağını bulmuş olan Kristolojik gizemdir.⁹¹ Yeni Ahit, dini, İsa Mesih'in yaşama, müjdesine odaklamasına rağmen, hayatının her kesimini ve her yaptığını nakletmediğini açıklamaktadır.⁹²

Havarilerin, imanlarını kuvvetlendirmesi için, İsa Mesih'e dua etmeleri, İsa Mesih'in, bu bağlamda konumunu gözler önüne sermektedir.⁹³ İman, aynı zamanda sevgi ile işler,⁹⁴ dünyaya galebe çalar.⁹⁵ Yeni Ahit'e göre din; sonuçta Tanrı'nın Vahyi tarafından ifade olunan, öğretiler sistemidir.⁹⁶ Yeni Ahit, öngördüğü imanı, sarıh bir soru cevap şeklinde şöyle tanımlamaktadır; "iman nedir? umut edilen şeylere güvenmek, görülmeyen şeylere inanmaktır (γγτωξ)."⁹⁷ Yine Yeni Ahit, imanı tanımlarken, amel boyutunun ehemmiyetine vurgu yapmaktadır. Havarî Yakub'a göre; cinlerin (demons) tek Tanrı'ya iman etmeleri, amelsiz olmaları yüzünden, onlardan kabul edilmediği gibi⁹⁸, böyle bir iman, hayatı olmayan cesede benzeyecektir.⁹⁹ Bununla birlikte, imanın başka bir önemli yönü de, Hristiyan için, tek Tanrı'ya inanmanın kurtuluşa yetmeyeceği, İsa Mesih ve onun misyonuna inanmayı da gerektirdiği sonucu çıkmaktadır. Öngörülen kurtarıcı iman, Mesih'e yapışan, ona itimat eden ve sadık olanların imanıdır.

5. Tanrı Kavramı

İsrail, Eski Ahit'e göre Ahit Tanrı'sı Yahve'ye inancı vasıtasıyla *seçilmiş* ve *üstün* bir halk (Tanrı halkı) olarak yücelmiştir; bu inanılması istenen iman, Tanrının kurtarıcı gücünü bilmek, hakimiyetini kabul etmek, onun koruyuculuğuna güvenmek, demektir.¹⁰⁰ Onlar, kendi dinlerinin mutlak surette öteki dinlerden farklı olduklarına, zira İsrail Tanrı'sının öteki kavimlerin ilahlarından farklı oluşuna kesin olarak emindiler. Çünkü Tanrı,

⁹¹ RAHNER, K. 1994: **Foundations of Christian Faith, An Introduction to The Idea of Christianity**, (terc. William V. Dych), The Crossroad Publishing Company, 203-205, New York.

⁹² Yuhanna, 20/30-31; 21/25.

⁹³ Luka, 17/5.

⁹⁴ Galatyalılara, 5/6.

⁹⁵ 1. Yuhanna, 5/4.

⁹⁶ Resullerin İşleri, 6/7;24/24; Romalılara, 1/5.

⁹⁷ İbranilere 11/1.

⁹⁸ Yakubun Mektubu 2/19.

⁹⁹ Yakubun Mektubu 2/17.

¹⁰⁰ Çıkış, 4/1-31;14/10-18;Sayılar,1/4-41

İsrail'deki faaliyetlerini başka her hangi bir yerde yapmamıştır. ¹⁰¹Görüldüğü gibi, Yahudi kutsal kitabında Tanrı, tüm tarihin en önemli parçasıdır. Yani, dünyada gelip geçen tüm olaylar ve eşya Tanrı'nın eseridir ve onun müdahalesidir. Tanrı her şeyi yönetir ve sürükler, sonuçta her şey Ona, geri dönecektir. Bu açıdan bakılırsa din, her olay ve durumda O'nunla karşılaşmaya götüren tavırlar bütünüdür. Ancak burada kişi, kutsal kitaba dayalı hareket eder. ¹⁰²

İsrail dini, monoteist bir din olarak dinî tecrübenin temel sonucunu oluşturmaktadır. Tanrı'yı bilmek, tüm peygamberlerin açıkladığı üzere tek Tanrı'ya inanma şahadetini içermektedir. ¹⁰³ İnanç, aynı zamanda formüle de edilmiştir. ¹⁰⁴ İman, eski ahitte ahitleşmenin muhatabı olmak için temeldir, iman etmek sureti ile de, ahide bağlanmak gerçekleşecektir. ¹⁰⁵ İmanın ilk devresi, İbrahim dönemidir. Sınırları belli olmayan iman, gözlenmektedir. O, Yahve'ye inanmış ve Tanrı'da onu, kendisine doğruluk olarak addetmiştir. ¹⁰⁶

Eski Ahit'te iman, temel olarak, efsanevi Tanrı ile ittifak kurmaktır. Tanrı'nın, İbranilere veya İsrail'e tarih içindeki olumlu veya olumsuz müdahalesi, İsrail Oğulları'nın siyasi, sosyal ve kültürel yapılanma kazanmasına sebep olmuştur. Onun, halkı için gerçekleştirdiği şeylere sadık bir şekilde nankörlük yapmadan karşılık vermek, tam kulluk ve gelecekte gerçekleştireceği her şeye tam inanmak, ona ümit bağlamak ve güvenmek gerekir. ¹⁰⁷ Tanrının sözleri, - Eski Ahit öğretisinin tamamı göz önüne alınırsa, bunlar- inanılması gereken bir mesajdan ziyade, boyun eğilmesi gereken emirler bütünüdür.

İbrani dini, öteki dinlerle rekabet ortamına girip evrensel bir boyut kazandığında yani şahsi bir tercih meselesi olunca, kişinin İsrail tanrısına inanıp inanmaması ve yine onun emir ve vaatlerini doğru kabul edip etmemesi, gerçekten önem kazanmaya başlamıştır. Bir başka deyişle, sonraki dönemlere ait iman literatürü, İbrani kutsal kitabından daha şiddetli vurgular içermektedir. ¹⁰⁸

¹⁰¹ Ed Mathews,30.

¹⁰² BAUER, J. B. 1970: "**Faith**", Bauer Encyclopedia of Biblical Theology, ed. Johannes B. Bauer, Seed and Ward, 244, london.

¹⁰³ Hoşea, 2/20;İşaya, 45/5;Yeremya,24/7;Çıkış,6/7-13.

¹⁰⁴ Tesniye, 6/20-24;26/5-9;Yeşu, 24/2-13.

¹⁰⁵ BAUER, J. B. 1970: 245.

¹⁰⁶ Tekvin, 15/6.

¹⁰⁷ BOF, G. 1988: 509.

¹⁰⁸ MORGAN, W. 1934: 689.

6. Tanrı Krallığı

Mesih inancından sonra, din olarak Hristiyanlığa anlam veren, bir diğer önemli kavram ise, Tanrı Krallığı (basileia thou theu) fikridir. Tanrı'nın lütfunun, yeryüzündeki hakimiyeti anlamına gelen¹⁰⁹ Tanrı krallığı fikri, terim olarak, Eski Ahit'te bulunmamasına rağmen, bilhassa Rabbani Yahudilik metinlerinde, göklerin krallığı, malkut şamajim şeklinde geçer.¹¹⁰ Bilhassa, kutsal Yahve ismini, ağzına almaktan çekinen son dönem Rabbani Yahudiliğin, geliştirdiği bu terimin sadece sema için geçerli olan ama yeryüzünde geçerli olmayan, bir krallık olarak anlamak, böylece yanlış olacaktır.¹¹¹ Yeni Ahit kitapları içinde, göklerin krallığı terimini, en çok Matta İncil'i benimsemiş görünmektedir; terim, özellikle İsa Mesih'in icra ettiği davetin, ana temasını teşkil eder.¹¹² Yine de, bunu, İsa Mesih'ten önce ilk defa, Vaftizci Yahya telaffuz etmişti.¹¹³ Tanrı krallığı kavramı, belki, Mesih beklentisi içinde olan, sürgün sonrası, Yahudiliğin geliştirdiği ve o devirde çokça kullanılan bir terim olabilir.¹¹⁴ Ancak, ilk devir Hristiyanlar, son gün krallığının, çok yakın bir zamanda ortaya çıkacağını bekliyorlardı.¹¹⁵ Kral payesi, ortadoğu dinlerinde, ilahlara verilen önemli sıfatlardan birisidir ve sadece semitik gelenek içinde, değerlendirilmemelidir. Dahası bu terim, Yahudilik öncesinde, ilahlar için kullanılmaktaydı.¹¹⁶

Hristiyanlığın, Mesih'e dayalı krallık fikri, Eski Ahit beklentilerine, cevap vermekten uzaktır. Çünkü bu krallık, maddi değil, manevidir.¹¹⁷ Zira Tanrı Krallığı, öğretisiyle, toprağa bağlı olan bir dünyevi krallıktan ziyade, Tanrı'nın kurtuluş tarihi içinde insanlık üzerindeki hakimiyeti kastedilir.¹¹⁸

¹⁰⁹ NELSON'S ILLUSTRATED BIBLE DICTIONARY 1986: "**Kingdom of God, Kingdom of Heaven**", ed., Herbert Lockyer, Thomas Nelson, Publishers, 617, New York.

¹¹⁰ MERKLEIN, H. 1993: "**Regno di Dio**", Nuovo Dizionario delle Religioni, ed. Hans Waldenfels, (Lexikon der Religionen.), 745, San Paolo, Milano.

¹¹¹ DIANICH, S. 1988: "**Regno di Dio**," Nuovo Dizionario di Teologia, ed. Giuseppe Barbaglio e Severino Dianich, 1211, San Paolo, Milano.

¹¹² Matta, 3/2; 4/17; 4/23; 5/3, 5/10, 19, 20, 13/33; 44, 45, 47, 52; 16/19; 18/1, 3, 4, 23, 19/12, 14, 23; 20/1; 22/2; 13; 25/1, 14.

¹¹³ Matta, 3/2;.

¹¹⁴ BAUCKHAM, R.C. 1988: "**Kingdom of God**", New Dictionary of Theology, ed, Sinclair B. Ferguson, David F. Wright İnter-Varsity Press, Leicester, 367, Illinois.

¹¹⁵ Markos, 9/1.

¹¹⁶ DIANICH, S. 1988: 1211

¹¹⁷ DHAYAMONY, M. 1997: "**The Kingdom of God and Religious Pluralism**," Studia Missionalia God's Kingdom And Mission, E.P.U.G., 229, Roma.

¹¹⁸ DHAYAMONY, M. 1997: 227.

Halbuki Eski Ahit, Tanrı Krallığı fikrini, merkez mesaj olarak sunmaz. Bu bilhassa Mesih'in yeryüzündeki görevi ile ilgili olarak, Yeni Ahit'te ana temadır. Zira artık Tanrı, kurtarıcı faaliyeti sayesinde insanlarla temasa geçmiştir.¹¹⁹ Bu anlamda krallık, eskatolojik bir değere sahiptir. Ancak, burada hemen bir tezat göze çarpar; Tanrı Krallığı'nın, gelecekte kurulacağı fikri ile halihazırda mevcut olduğu fikri, Yeni Ahit'te yan yana bulunmaktadır.¹²⁰ Bu durumu yorumlarken, teologlar, Tanrı Krallığı'nın, Kral-Mesih olan İsa'nın zatında mevcut olduğunu ve Son Gün ise tam olarak yine onda tecelli edeceğini iddia ederler.¹²¹

Eski Ahit olmadan, İsa Mesih tam olarak anlaşılamaz. İbrani kutsal metinleri vasıtasıyla, Hristiyan inancının merkezinde duran İsa'nın, bir Yahudi olarak kendisini algılamasını, kimliğinin derinliklerini ve misyonunun ana hedeflerini ancak öğrenebiliriz.¹²² Aslında, Hristiyanlığın Yahudilik'le ilişkisi Kitab-ı Mukaddes'in yeni ve eski olmak üzere Tanrı'nın yaptığı iki ahitten oluştuğuna inanan ve uzlaştırabilen bir Hristiyan için, çözülmesi çok zor bir problem değildir; Hristiyanlar, bilhassa Eski Ahit döneminin, Mesih ile ikmal olacak olan kurtuluş tarihinin en önemli hazırlık safhasını teşekkül ettirdiğine inanmaktadırlar. Eski Ahit tarihi, İsrail Oğulları'nın siyasi açıdan neler kazandıklarını betimleyen siyasi bir tarih değil, aksine, Tanrının kendi halkını hangi faaliyetler yaparak, koruduğunun tarihi olarak "dindar" bir tarihtir. Böyle bir tarih, aslında bir hazırlık dönemi olarak en mükemmel hedefine, kurtuluş tarihi olarak Mesih'in kendisinde bulmuştur. Bir başka ifade ile, peygamberleri yoluyla, insanlara kurtuluşu getiren Tanrı, Mesih ile bizzat kendisi tarihe müdahale etmiştir.¹²³ İsa, Eski Ahit'te vaat olunan ve Yahudiliğin beklediği "son günlerdeki Mesih" in ta kendisidir.¹²⁴ Ancak, Yeni Ahit'e göre şeriat (law) Musa vasıtasıyla Tanrı'dan gelirken, İsa Mesih ile insanlara Tanrı'nın bağışlayıcı lütfu (grace) ve hakikat gelmiştir.¹²⁵ Yeni Ahit, Musa'dan din kurucusu olarak değil, İsrail

¹¹⁹ Markos, 1/14-15; DIANICH, S. 1988: 1216.

¹²⁰ BAUCKHAM, R.C. 1988: 368.

¹²¹ SHARPE, E. J. 1983: "Kingdom of God", A New Dictionary of Christian Theology, ed. Alan Richardson, John Bowden, SCM Press, 317, Kent.

¹²² WRIGHT, C. 1977: **Thinking Clearly about The Uniqueness of Jesus**, Evangelical Alliance, 89, London.

¹²³ O'DOHERTY, E. 1965: **The Unity of The Bible, Contemporary New Testament Studies**, Ed., M.Rosalie Ryan, The Liturgical Press, 41-51, Minnesota.

¹²⁴ DEVAULT, J. J. 1965: **The End of Days- Mesianic Expectation in Judaism**, Contemporary New Testament Studies, Ed., M.Rosalie Ryan, The Liturgical Press, 51-57, Minnesota.

¹²⁵ Yuhanna, 1/17.

Oğulları'na Tanrı'dan emirler "yazdıran" bir kimse olarak bahsetmekte¹²⁶ hatta Havarî Pavlus, aslen bir Yahudi olmasına rağmen iman meselesini, İbrahim'in imanına uymayla eşitlemekte, dünyaya varis olmayı, Eski Ahit'in kanunlarına yapışmak ile değil, Tanrı'nın lütfu ile; "doğruluk" imanına sahip olmak ile kazanılacağını vurgulanmakta, İbrahim'in imanı ile İsa'ya iman etmek, aralarında mantıklı paralellikler bulmaya çabalayarak ikisini eşdeğerde gösterme çabasına girişmektedir.¹²⁷

7. İman Tasavvurları

Snoptik İnciller, bilhassa Markos İncili, 4/40 'da imanın zıddı olarak- sanılanın aksine- imansızlığı değil, korkuyu ileri sürmektedir.¹²⁸ Yuhanna İncili, daha gizemli hale sokmaya çabaladığı imanı, öncelikle Mesih gerçeğini kabul etmek ve devamlı bir şekilde bu hakikat üzere kalmak olarak tanımlamaktadır. O'na göre; bu hakikat ile inanan, ölümden hayata geçirilir.¹²⁹ Yuhanna' ya göre; İsa Mesih'e görmeden iman etmek, görüp de iman etmekten, daha övülmeye değer bir harekettir. Yuhanna'nın Birinci Mektubu'na göre; "Tanrı'da doğmak demek olan iman, "dünyayı yenen zaferdir ve bu zafer ancak Mesih'e iman etmekle olur."¹³⁰ Bu mektup, aynı zamanda iman ile küfür ayrımını, İsa'yı ikrar edip etmemek kıstasıyla belirlemekte, İsa Mesih'i ikrar etmeyen ruhlar, aynı zamanda ona muhalif olan ruhlardır, zaten ona göre, yeryüzünde pek çok muhalif yalancı peygamber, ortaya çıkmıştır.¹³¹

Pavlus ise; imanı bilhassa kendisine Şam yolunda verilmiş bir Tanrı armağanı, olarak görmektedir.¹³² Pavlus, İsa'nın Tanrı oğlu olduğunu, dil ile ikrar edip, kalben iman etmenin, insanı kurtuluşa erdireceğini ileri sürerek, dine muhatap olma ve bir anlamda iman etmede ve sonuçta da kurtuluşa ermede bir Yahudi ile Yunanlının eşit olduğunu, bu imanı kazanmak için ise; İsa Mesih'in kelamını işitme ve işittirmenin gerekli olduğunu söylemekte, dine, evrensel bir boyut katmaktadır.¹³³ İncil yazarlarından olan Matta, İsa'nın, Yahudi olmayan bir kadınla diyalogunu aktarırken, aslında bize

¹²⁶ Matta, 22/24;Markos, 1/44;Markos,7/10 ;Markos,9/5 ;Markos,10/4 ;Markos, 12/19.; Luka, 2/22; Luka, 5/14;Yuhanna, 7/19 vb.

¹²⁷ Romalılara, 4/12-17.

¹²⁸ **Credere/Fede, Cristianesimo**, Nuovo Dizionario delle Religioni, 162.; Ayrıca bkz., Luka, 9/50; Matta, 14/27; Markos, 5/36.

¹²⁹ Yuhanna, 5/24; 20/31.

¹³⁰ 1.Yuhanna, 5/4.-5

¹³¹ 1. Yuhanna, 4/13.

¹³² Galatyalılara, 1/15-16.

¹³³ Romalılara, 10/10-17.

imanın, sanıldığından daha geniş kitlelere ulaşması gerektiğini göstermiştir, konuşmada İsa, kendi misyonunun sadece İsrail Oğulları'na yönelik olduğunda ısrar etmeye çabalarken, kadının en azından “kırıntılarla” yetinmek istemesi karşısında, pes etmiş görünmektedir.¹³⁴ İsa, aslında sürekli olarak, İsrail oğullarının kendisine iman edeceği “beklentisinde” ve bilhassa Yahudiliğin önde gelen dini önderlerinin, din adına yaptığı yanlışlıkları bile çekinmeden ortaya koymaktaydı.¹³⁵ Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, Havarî Pavlus’a göre; Musa ve öteki Eski Ahit peygamberlerinin emirlerini dinleyen bir yahudinin bile, kurtuluşa ermesi için artık İsa Mesih’in kelamına kulak vermeye mecbur olmasıdır. Pavlus, daha da ileri giderek, İsrail oğullarının itaatsizlikleri neticesinde öteki milletlere ilahi kurtuluşun bahşedildiğini ileri sürer.¹³⁶

Dinin, tanımını açısından bir başka önemli gelişme, yeniden dirilme sonrası gözlenen, dinin hitap alanı açısından İsa Mesih’te görülen tavır değişikliğidir; başlangıçta İsrail oğullarından başkasına gönderilmediğini vurgulayan İsa, Yeniden dirilip tekrar geri gelerek insanlara “göründüğünde” havarilerine gidip, tüm dünyaya İncil’i yaymalarını, imana davet edip vaftiz etmelerini, istemiştir.¹³⁷ Bilhassa İsa, imana dair kelimeleri kullanırken, dini Tanrı’ya karşı sevgi, korku ve güvenme şeklinde algılayan Eski Ahit’in verdiği anlamları aynen kabul etmesinin yanı sıra, Tanrı’nın gücüne, onun iyi oluşuna itimat etmek, şüphe etmemek, anlamlarını da ona yüklemiştir.¹³⁸ O, en yakınında bulunan kendi havarilerini bile, az imana sahip olmakla, hatta imansızlık¹³⁹ kalp katılığı¹⁴⁰ ve hatta, dini sapıklıkla¹⁴¹ suçlamaktan geri durmamıştı. İsa Mesih, hastalığı olan bir kadının, kendisine iman etmesi ile iyileşip kurtulduğunu göstermekle, iman etmenin ona itimat etmek olduğunu, bu da imanın, dünyevi şartlara olumlu ya da olumsuz etkisini belirtmiştir.¹⁴² Bu anlam, onun kendisine imandan bahsettiğinde bile, kullandığı iman işte budur. İsa, imanı, kendisinin Mesih oluşuna veya başka her hangi bir öğretiye inanmaktan ziyade, kendisi vasıtasıyla faaliyet

¹³⁴ Matta, 15/22-28.

¹³⁵ Mesela Matta, 23/13-39.

¹³⁶ Mesela Romalılara, 10/12; 10/16-21; 11/1-3; 11/11-12;

¹³⁷ Markos, 16/15-16.

¹³⁸ Matta 17/ 20;Markos 4/40;Matta, 14/31-32;

¹³⁹ Markos, 16/14; Markos, 9/19;

¹⁴⁰ Markos, 16/14.

¹⁴¹ Matta, 17/17-19; Markos, 9/19;

¹⁴² Matta, 9/20-22; Markos, 2/1-12.

gösteren ilahi güce itimat anlamında kullanmıştır.¹⁴³

Eski Ahit, Peygamberlerin ruhani faaliyetlerinin yerini tutacak işlere girişen¹⁴⁴ Havarî Pavlus, İsa Mesih'in, itimat edip ve vaftiz olmak şeklinde daha sade ve sıradan olarak çerçevesini çizdiği imanı¹⁴⁵ doktrin haline sokan en önemli yorumculardan biri olarak onu (imanı), kişinin, İsa Mesih yoluyla Tanrı'dan, tezkiye lütfunu elde etme gayreti olarak görmektedir.¹⁴⁶ Pavlus, iman manasına geçen pistis kelimesini 142 defa kullanırken, Pavlus haricindeki tüm Yeni Ahit yazarları bu kelimeyi sadece 101 defa kullanmıştır. Yine o, "pisteuo" (inanmak) terimini 54 defa, "pistos" (imanlı) terimini ise 33 defa kullanmıştır.¹⁴⁷

Pavlus için Tanrı'ya güvenmek, merkez bir ehemmiyete haizdir. Pavlus, Hristiyan olmayı inanmak ile bir görmektedir.¹⁴⁸ Pavlus'a göre; gerçek hakikat, Tanrı'nın aslı günah işleyen günahkarlara kurtuluş getirmek için, İsa Mesih'te faaliyet göstermiş olmasıdır. Ancak bu kurtuluş, insanın kazanması ile olmaz, o bir lütuf (grace) olarak elde edilir. Bu da, Tanrı'ya güvenmek ile olur.¹⁴⁹ Pavlus, öteki ilk devir Hristiyanlar gibi "pisteuo" (inanmak) fiilini "epi" (üzerine) veya "eis" (içine) anlamlarına gelen, ilgeçler (prepositions) ile birlikte kullanmıştır. Buna dikkat etmek, aslında doğrudan İsa ile birliktelik ruhunu kuvvetlendirmek, demektir.¹⁵⁰ Zira İsa Mesih'in Rab olduğuna kalben inanmak, onun dirilişi mucizesini tasdik etmek kadar inancın bütüncül bir unsurudur.¹⁵¹ İncil, aslında tanrıya inanan herkes için tanrının kurtarıcı gücüdür.¹⁵² Ancak Pavlus, imanı, kurtuluş için bir pasaport olarak görmez.¹⁵³ İman, ona göre; statik değil, aksine gelişime açıktır; imanın değişik seviyeleri vardır, kimilerinin imanı, dağları yerlerinden

¹⁴³ Matta 8/10; 9/2; 9/20-22; 9/ 27-29; 15/28; MORGAN, W. 1934: 689.

¹⁴⁴ 1. Korintaslılar, 3/16; 6/16; Romalıları, 12/1-13; Filippililere, 2/17; 4/18.

¹⁴⁵ Markos, 16/15.

¹⁴⁶ Romalıları, 3/22-31; 4/1-22; 5; 1/9; 30;31; Galatyalılar, 2/16;10/26; ALFARO, J. 1967: 53.

¹⁴⁷ MORRIS, L. 1993: "Faith", Dictionary of Paul and His Letters, ed., Gerald F. Hawthorne, Ralph P. Martin, Daniel G. Reid, InterVarsity Press, Leicester, 285.

¹⁴⁸ Romalıları, 1/16; 1. Koruntoslular, 1/21.

¹⁴⁹ Hristiyanlığın Kurtuluş anlayışında geniş bilgi için bkz. POLAT K. 1998: **Hristiyanlık ve İslam'da Kurtuluş**, Ankara Üniversitesi, SBE (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara.

¹⁵⁰ MORRIS, L. 1993: 285.

¹⁵¹ Romalıları, 10/9.

¹⁵² Romalıları, 1/16.

¹⁵³ MORRIS, L. 1993: 289.

kımıldatacak, ancak her Hristiyan'da bulunamayacak güce sahiptir.¹⁵⁴ Pavlus; "sizler iman yoluyla Tanrının çocukları oldunuz"¹⁵⁵ diyerek, göksel aileye üye olmada imanın önemine işaret etti. Böylece o, Tanrı ailesine katılmada, hiçbir beşeri kazancın veya ibadetin imandan daha büyük olamayacağını belirtmektedir.¹⁵⁶

Ancak, Pavlus'un Hristiyan iman öğretisine katkısı, imana rasyonel dayanaklar hazırlamasında ve kiliseyi, imanın önemini daha fazla kavramaya sevk etmesinde görülecektir. Ancak yine de, imanı aklın değil de, bir gönül işi olarak görüldüğü de, aşikardır.¹⁵⁷ Sanıldığı gibi aksine, kurtuluş öğretisini imana dahil eden de, Pavlus'un kendisi değildir. Zira o bunun genel Hristiyan kanaati olduğunu, Havarilerin reisi Petrus ile, Antakya'daki anlaşmazlığı sırasında su yüzüne çıkarmıştır.¹⁵⁸

Pavlus, sadece dini kurallara uymanın kurtuluş için yetmeyeceğini, imanın daha önemli olduğunu bildirirken¹⁵⁹ belki yaşadığı ve akrabası olduğu Yahudi toplumunda var olan, şekilci ibadetlerdeki iman yoksunluğunun farkında idi.

Yeni Ahit imanı üç sacayağına oturtmaktadır; dine davet, güven ve vaftiz.¹⁶⁰ Kurtuluş, ancak iman vasıtası ile elde edileceğinden, kurtuluşun temeli olan lütuftan ayrıdır. Pavlus'a göre; kurtuluş, işlenen işlerle mümkün olamaz.¹⁶¹ Pavlus da, inancın ana teması, tüm insanları da içine alan ve İsa'nın Rab ve Mesih olduğunu ikrardır.¹⁶² Mükemmel bir kurtarıcı iman, Mesih'e şahsi bağlanmak ile elde edilebilir. Kurtarıcı iman, İsa'yı takip ederek onun emirlerini tutmakla olacaktır. İman, başından, ölüme kadar Hristiyan hayatının en önemli unsurudur.¹⁶³ İman sahibi bir kimsenin girdiği yer Tanrı Krallığı'dır.¹⁶⁴

Böylece, Kitab-ı Mukaddes bağlamında din, evrenin yaratıcısı ve tek hakimi olarak görülen, Tanrı'ya inanmak ve ona tapınmaktır. Din, tasvip

¹⁵⁴ 1. Korintoslular, 13/2.

¹⁵⁵ Galatyalılara, 3/26.

¹⁵⁶ MORRIS, L. 1993: 290.

¹⁵⁷ MORGAN, W. 1934: 689

¹⁵⁸ MORGAN, W. 1934: 689.

¹⁵⁹ Efeslilere, 2/8-9.

¹⁶⁰ İbranilere, 6/1-2; Resullerin İşleri, 16/29-34; MAERTENS, T. 1964: **Bible Themes A Source Book**, vol.2, Fides Publishers Inc., 256, Indiana.

¹⁶¹ Efes 2/8-9

¹⁶² Resullerin İşleri 4/44

¹⁶³ 2.Timoteos. 1/12.

¹⁶⁴ Matta, 8/10; 11/4-6; Luka, 17/11-19.

edilen bir takım davranışları ve uygun görülen ibadet şekillerini içeren, öğretiler sistemi olup, Yakub (James)'un Mektubu, 2/17'ye göre amelsiz inanç, cansız ceset gibidir.¹⁶⁵ İmanın, kanaat ve kişisel itimat anlamında, kognitif bir değeri varsa da; Kitab-ı Mukaddes, gerçek imanı, Tanrı'ya veya İsa'ya dayanma olarak tanımlar.¹⁶⁶ Kitab-ı Mukaddes'te iman, Tanrı'nın vermiş olduğu aydınlığa girmek olarak anlaşılmıştır.¹⁶⁷

Hem, Kitab-ı Mukaddes'te hem de Hristiyan geleneğinde iman, inanılacak şeyi veya kimseyi işaret eder. İman, aynı zamanda kişiyi kurtuluş kaynağına bağlayan en önemli bağıdır. Böylece iman, teolojii kavramaya yarayan bir araçtır. Sonuçta Pavlus, gerçek bir imanın, ahlaki tavırlarda ifadesini bulacağını ileri sürerken, havari olan Yakub (James) ise; imanın, iyi amellerle ifadesini bulacağını iddia eder. Böylece iman; akıl, kalp, irade ve davranışlarla etkileşim içindedir.¹⁶⁸

Eski Ahit'te, belki tarihin getirdiği şartlar olarak, din ve dindar eş değerde görülmüş, milletle iç içe kullanılageldiğinden, yani din bir gelenek olarak anlaşıla geldiğinden, onu karşılayan bir terim olarak inananların imanını ifade eden, önemli bir kavram olarak, ortaya çıkmıştır.

Eski Ahit'te, imandan bahsedilirken, muhatap olarak İsrail Oğullarına vurgu yapılmakta, Tanrı'nın, seçilmiş halkına, tarih boyu yaptığı müdahalelere dayalı somut olan bir ifadedir. Tanrı'nın, Abraham(İbrahim)'den beri, bilhassa İsrail Oğulları'na yaptığı çağrı olup, tamamen, itimat, kati oluş, ümit, dindarlık ve boyun eğmeye dayalı, bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁶⁹ Bilhassa, tek Tanrı'ya iman etmek, katı ve karmaşık dini ibadetlerle ('abad), bilhassa kalbin temizlenmesi için, zaruri olan kurban ibadeti ile desteklenmiş ve peygamberler tarafından, bu ibadetler ağır ruhani bir atmosfere sokulmuştur.¹⁷⁰ Yeni Ahit ise, daha çok, fertlerin imanlarını eleştirmekte, ibadet yönüne fazla ağırlık vermemektedir. Din, daha ferdiyetçi bir imanla özdeşleştirilmiş gözükmektedir. İsa, eski ahitte tüm peygamberlerin icra ettiği bu ibadet ve bayramları kendi zatında toplayıp ikmal ettiğinden din, sadece Tanrıya bir tapınış değil, aynı zamanda

¹⁶⁵ NELSON'S ILLUSTRATED BIBLE DICTIONARY, 1986: "Religion", ed., Herbert Lockyer, Thomas Nelson, Publishers, 907, New York.

¹⁶⁶ NELSON'S ILLUSTRATED BIBLE DICTIONARY, 1986: "Religion", ed., Herbert Lockyer, Thomas Nelson, Publishers, 373, New York.

¹⁶⁷ MARTIN, G.W. 1988: "Faith", *New Dictionary of Theology*, ed, Sinclair B. Ferguson, David F. Wright İnter-Varsity Press, Leicester, 246, Illinois.

¹⁶⁸ MARTIN, G. W. 1988: 247.

¹⁶⁹ MAERTENS, T. 1964. 253.

¹⁷⁰ MAERTENS, T. 1964: 5.

Mesih ile tamamlanan bu vaadin bir teşekkürü olarak görülmektedir.¹⁷¹ Bilhassa, Yuhanna İncili, bu konuyu daha da gizemli bir hale sokarak, aslında İsa Mesih'in bizzat Yahudililerin icra ettiği bayramlarda var olduğunu ve aslında bu bayramların vermek istediği temel hakikatin, bizzat İsa'nın kendisi olduğu sonucuna varır.¹⁷²

İman, Yeni Ahit öğretisinde güven ile karışık bir tavır olduğundan, dinde şüpheyeye yer yoktur. İsa Mesih'in, yaptığı her şeyin doğruluğuna inanmak iman, inanmamak ve şüphe duymak ise imansızlık olarak algılanmıştır.¹⁷³ İmana şeklini veren, Göksel Baba değil, bizzat İsa'nın kendisidir. Hâlbuki Eski Ahit peygamberleri, Tanrı'nın bizzat rehberliğinde ve kural koyuculuğunda hareket etmekteydiler. Dindar bir Hristiyan'a düşen, İsa'nın yaptıklarına itimat ederek, tek günah bağışlama ve cennete girme dayanağı olan, onun kurtarıcı kurban oluşuna kişisel olarak iman edip, iyi bir dindar olarak yaşamasıdır.

KAYNAKLAR

- ADAM, B. 2000: **Yahudilikte Din Kavramı ve Din Anlayışı**, Dinler Tarihi Araştırmaları II, Ankara.
- ALAN, R. 1996: "**Christian, Christianity** ", A New Dictionary of Christian Theology, ed. Alan Richardson -John Bowden, SCM Press, Kent.
- ALFARO, J. 1967: **The Dual Aspect of Faith Entrusting Oneself to God and Acceptance of The Christian Message**, Man As Man & Believer, ed., Edward Schillebeeckx, Boniface Willems, Concilium, vol., 21, Paulist Press, Clinton.
- AYDIN, M. 2000: **Hristiyanlıkta Din ve Dini Anlayış**, Dinler Tarihi Araştırmaları II, Ankara.
- BAKER, T. G. A. 1979: **What is the New Testament?**, SCM Press Ltd, London..
- BAUCKHAM, R. C. 1988: "**Kingdom of God**", New Dictionary of Theology, ed, Sinclair B. Ferguson, David F. Wright İnter-Varsity Press, Leicester, Illinois.
- BAUER, J. B. 1970: "**Faith**", Bauer Encyclopedia of Biblical Theology, ed. Johannes B. Bauer, Seed and Ward, London.
- BOF, G. 1988: "**Fede**", Nuovo Dizionario di Teologia, (ed., Giuseppe Barbaglio, Severino Dianich- San Paolo, Milano.
- BOUGUET, A. C. 1950: **Comparative Religion**, Penguin Books, Harmondsworth Middlesex.
- DEUTSH, C. 1984: "**Faith**" Studies in Judaism and Christianity, A Dictionary of The Jewish -Christian Dialogue,ed., Leon Klenicki and Geoffrey Wigoder,

¹⁷¹ MAERTENS, T. 1964: 7.

¹⁷² Yuhanna, 2/13-22; 11/56; 5/1; 7/2; 10/22.

¹⁷³ Matta, 21/18-22; Markos, 2/1-12; Markos, 11/46-52; Matta, 14/31-32; Markos, 9/23-24

- Paulist Press, New York.
- DEVAULT, J. J. 1965: **The End of Days- Mesianic Expectation in Judaism**, Contemporary New Testament Studies, Ed., M.Rosalie Ryan, The Liturgical Press, Minnesota.
- DHAVAMONY, M. 1997: **"The Kingdom of God and Religious Pluralism,"** Studia Missionalia God's Kingdom And Mission, E.P.U.G., Roma.
- DOHMEN, C. 2006: **Credere/Fede, Antico Testamento e Ebraismo**, Nuovo Dizionario delle Religioni, Milano.
- ELIADE, M.-COULIANO, I. P. 1997: **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (Terc. Ali Erbaş), , İnsan Yayınları, İstanbul.
- FERGUSON, J. 1977: **War and Peace in the World's Religions**, The Camelot Press, London.
- FLUSSER, D. 1991: **The Dead Sea Sect and Pre-Pauline Christianity, Essential Papers on Judaism and Christianity in Conflict**, ed., Jeremy Cohen, NewYork University Press, New York and London.
- GARVIE, A. E. 1934: **"Christianity"**, E.R.E., 581
- GOLDSMITH, M. 1989: **What About Other Faiths?**, Hodder&Stroughton, London.
- KOSTENBERGER, A. 1995: **The Contribution of The General Epistles and Revelation to A Biblical Theology of Religions, Christianity and The Religions**, ed. Edward Rommen And Harold Netlands William Carey Library, California.
- LEBRETON, G. 1979: **Il Mondo Giudaico,(1), Storia della Chiesa La Chiesa Primitiva I.**, ed., G. Lebreton & G.Zeiler, Editrice S.A.I.E.
- LEWISH, C. S. 1952: **Mere Christianity**, Macmillan Publishing Co., NewYork.
- MACKINTOSH, R. 1934: **"Christians** (Names applies to), E.R.E.
- MAERTENS, T. 1964: **Bible Themes A Source Book**, vol.2, Fides Publishers Inc., Indiana.
- MARSHALL, H. 1996: **"Salvation"**, New Dictionary of Theology, ed., Sinclair B. Ferguson-David F., Wright, Inter-Varsity Press, Leicester.
- MARTIN, G.W. 1988: **"Faith"** New Dictionary of Theology, ed, Sinclair B. Ferguson, David F. Wright Inter-Varsity Press, Leicester, Illinois.
- McGRATH, A. 1994: **Jesus Who He Is & Why He Matters**, Inter-Varsity Press, Leicester.
- MORGAN, W. 1934: **"Faith (Christian)"**, E.R.E., ed. James Hastings, V.
- MORRIS, L. 1993: **Faith**, Dictionary of Paul and His Letters,ed., Gerald F. Hawthorne, Ralph P. Martin, Daniel G. Reid, InterVarsity Press, Leicester.
- NELSON'S ILLUSTRATED BIBLE DICTIONARY, 1986: **"Christian"**, **"Christianity"**, **"Faith"**, **"Religion"**, **"Kingdom of God, Kingdom of Heaven"**, ed., Herbert Lockyer , Thomas Nelson, Publishers, New York.
- NOLAN, A. 1976: **Jesus Before Christianity, The Gospel Of Liberation**, Darton Longman And Todd, London.
- O'DOHERTY, E. 1965: **The Unity of The Bible, Contemporary New Testament Studies**, Ed., M.Rosalie Ryan, The Liturgical Press, Minnesota.

- POLAT, K. 1998: **Hristiyanlık ve İslam'da Kurtuluş**, Ankara Üniversitesi, SBE (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara.
- RAHNER, K. 1994: **Foundations of Christian Faith, An Introduction to The Idea of Christianity**, (terc. William V. Dych), The Crossroad Publishing Company, New York.
- SHARPE, E. J. 1983: **"Kingdom of God"**, A New Dictionary of Christian Theology, ed. Alan Richardson, John Bowden, SCM Press, Kent, 1983.
- SMIGA, G. M. 1992: **Pain and Polemic Anti-Judasim in the Gospels**, Paulist Press, New York.
- SWANSON, N. 1993: **Christianity and World Religions: A Biblical Understanding**, The Bulletin, July-December, 1993.
- TÜMER, G.-KÜÇÜK, A. 1993: **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara.
- URBAN, C. 1993: **Von Wahlde, The Gospel of John and The Presentation of Jews and Judaism, Within The Context: Essays on Jews and Judaism in The New Testament**, ed., David P. Efroymson, Eugene J. Fisher, Leon Klenichi, The Liturgical Press, Minnesota.
- WRIGHT, N. T. 1998: **"Universalism"**, New Dictionary of Theology, ed, Sinclair B. Ferguson, David F. Wright İnter-Varsity Press, Leicester, Illinois.
- WRIGHT, C. 1997: **Thinking Clearly about The Uniqueness of Jesus, Evangelical Alliance**, London.